

„Napájení ze stejného zdroje“ Thatcherismus a Československo po sametové revoluci

Ondřej Šmigol

ÚVOD

Politika československého ministra financí a později českého premiéra Václava Klause byla v mnoha ohledech velmi podobná politice, jakou uplatňovala ve Velké Británii ministerská předsedkyně Margaret Thatcherová. Oba byli nezpochybnitelnými lídry pravice ve svých zemích, oba dva se pustili do radikální hospodářské reformy založené na principech ekonomického liberalismu, včetně rozsáhlé privatizace. Proti oběma stála slabá levice, neschopná představit alternativní ekonomický program. Na jistou dobu ovládli politiku i diskurs ve svých zemích, což jim je umožnilo přeměnit.

Tento článek se snaží odpovědět na následující otázky. Nakolik byly ideologie Thatcherové a Klause podobné, v čem se různily? Byl přímý vliv thatcherismu na směřování pravice v Československu, či se jednalo o případ, že oba byly „napájení ze stejných zdrojů“? Jak se lišily v provádění praktické politiky? Článek se rovněž snaží ukázat, jak vypadaly britsko-československé vztahy krátce po listopadu 1989.

Článek ukáže, že nezpochybnitelně politika Thatcherové a Klause nesla mnoho společných znaků. Do velké míry to bylo díky tomu, že vycházeli ze stejných myšlenek, nicméně nelze upřít, že inspirace a přímý vliv thatcherismu na českou politiku existoval. Nejvýraznějším společným znakem byla rozsáhlá privatizace, která byla v československém podání mnohem ambicióznější než v britském. Oba státníci neměli pouze podobnou politiku, ale díky svým názorům se z nich stali osobní přátelé. Kromě náklonosti vrcholných politiků zde byla i velká náklonost obyčejných československých občanů k Británii.

V Československu působilo množství britských poradců, i když méně než v ostatních zemích, jejich vliv se však těžko vyhodnocuje bez přístupu k archivním dokumentům, které jsou stále ještě utajené.

V některých klíčových věcech se politika Thatcherové a Klause rozcházela, například v regulaci nájmu. Bylo to nejspíše způsobeno okolnostmi československé společnosti a ekonomiky, která vyžadovala mírnější zacházení, než by si Václav Klaus možná přál.

THATCHERISMUS JAKO INSPIRACE

„Její politické a zejména ekonomické reformy slouží pro nás dnes v Československu, ale i v cele střední a východní Evropě nejen jako příklad odvahy a neohroženosti, jak reformu provádět, ale také jako inspirace, jak překonávat krátkodobé důsledky této někdy bolestivé léčby. Naše ekonomická transformace má ve svém základu mnoho společného s britskou, a to ani snad ne tolik v tom smyslu, že bychom ji napodobovali, ale spíše tím, že jsme v podobné situaci došli k podobným závěrům o řešeních čs. ekonomické situace. Dá se říci, že jsme napájení ze stejného ideového zdroje. Tento zdroj existuje už celá dvě století, ale jeho znovunalezení vyžaduje mimořádný nový čin. A ten Margaret Thatcherová udělala.“¹

Tak popisuje Václav Klaus, předseda tehdy největší české pravicové strany, Občanské demokratické strany (ODS), ve své sbírce článků *Proč jsem konzervativcem?* svůj obdiv k bývalé britské premiérce a zároveň upozorňuje na některé podobnosti mezi britským thatcherismem a nově vznikající pravicí v Československu, respektive České republice.

Jako vzor měla Thatcherová a britský konzervatismus nepochybně obrovský vliv na mladou českou pravici. Klaus si pohrával s myšlenkou, že svoji novou partaj pojmenuje *Konzervativní strana*. Od plánu upustil, teprve když se dozvěděl, že již strana s tímto názvem vznikla.² Mluvílo se o tom, že i samotná organizace strany má být založená na fungování toryů.³ Stejně tak zakladatelé menší české pravicové strany, Občanské demokratické aliance (ODA), Pavel Bratinka a Daniel Kroupa, se netajili svým obdivem k Británii a k „Nové pravici“.⁴ Díky studiím na Oxfordské univerzitě v šedesátých letech se velkým obdivovatelem „staré dobré Anglie“ a konzervativního smýšlení stal i český premiér Petr Pithart, i když se u něj nejednalo o obdiv k thatcherismu. V mnoha názorech byl naopak v opozici vůči Klausově ODS. Lze říci, že Pithart měl mnohem blíže k tradici toryismu jednoho národa [*One Nation Tory*], který lze považovat za ideologii levého křídla Konzervativní strany.⁵

Co vedlo českou pravici k inspiraci zrovna v thatcherismu a Británii? V tehdejších vyjádřeních politiků a v novinových článcích je Konzervativní strana skloňována zdaleka nejčastěji jako vzor. Občas je zmiňována americká Republikánská strana nebo německá CDU. Ve svém ideologickém dosahu však nešahají britským toryům „ani po paty“. Odrazil se tento vzor i nějak v praktické politice, nebo zůstalo pouze u slov? Byli britští konzervativci nějak přímo aktivní v Československu, potažmo v České republice, či se jednalo pouze o vzdálený vzor, inspiraci? Jaký reálný dopad měla tato politika na československou společnost?

1 KLAUS, Václav, *Proč jsem konzervativcem?*, Praha 1992, s. 11.

2 POWER, Gerald — WEINFURTER, Jaroslav, *Thatcherismus v českých zemích: vývoj a recepce*, Praha 2015, s. 96.

3 *Mladá fronta DNES*, 16. března 1991.

4 HANLEY, Sean, The New Right in New Europe? Unravelling the ideology of „Czech Thatcherism“, in: *Journal of Political Ideologies*, June 1999, Vol. 4, Issue 2.

5 *Mladá fronta DNES*, 1. září 1990.

Česká fascinace Margaret Thatcherovou je celkem jednoduše vysvětlitelná. Byla jednou z nezjarputilejších bojovnic studené války, hlasitou kritičkou komunistických režimů. Po politice „détente“ sedmdesátých let, kdy se západní vlády snažili se sovětským blokem spolupracovat, obnovená ostrá kritika Sovětského svazu znovu povzbudila východoevropské disidenty a kritiky režimu. Thatcherové, za její principiální kritiku sovětského systému, si vážilo i levé křídlo českého disentu, i když mnohdy nesouhlasili s její domácí politikou.⁶

Pro rodící se českou pravici byly velmi zajímavé ekonomické reformy Thatcherové. Obzvláště se zajímala o thatcheristickou politiku privatizace. Československo mělo jeden z největších podílů státního vlastnictví, soukromé vlastnictví takřka neexistovalo. Na rozdíl od Maďarska či Polska, kde vlády umožnily existenci malým podnikatelům, pro což se vžilo označení „gulášový socialismus“, rigidní Československý režim nic takového nedovolil.⁷ Po pádu komunistického režimu bylo jasné, že rozsáhlá ekonomická transformace a zavedení tržního hospodářství je jednou z priorit porevolučních let, na tom se shodli všechny nově vzniklé strany a, možná důležitěji, frakce uvnitř Občanského fóra.⁸

Československá ekonomika na přelomu osmdesátých a devadesátých let nebyla v dobrém stavu. Výkonnostně dosahovala 40–60 % úrovně srovnatelně velkých západních ekonomik.⁹ Veškerý průmysl byl rozdělen do velkých silných monopolů, naopak státní plánovací orgán byl relativně slabý. To vedlo k rychlému úpadku průmyslu, neboť k výkonu ředitelé velkých podniků nenutil k aktivitě trh, ale ani pochybný koncept centrálního plánování.¹⁰ V roce 1948 mělo československé strojírenství 2 % na světové produkci. V roce 1980 nedosahovalo ani 1 %.¹¹

Taktéž domácnosti si vedly velmi špatně v porovnání se západními zeměmi. Ve srovnání se západním Německem průměrný český pracovník musel pracovat 2,5krát déle, aby si mohl dovolit stejné potraviny, 5krát déle, aby mohl koupit předměty pro domácnost, a 17krát déle pokud si chtěl pořídit spotřební elektroniku.¹² Celý systém byl podtržen úplným státním vlastnictvím, které logicky znamenalo, že jakýkoliv pokus o návrat k tržnímu hospodářství nutně bude muset znamenat rozsáhlou privatizaci.

Celou situaci dobře shrnuly *Lidové Noviny* na začátku roku 1991: „Společnost, která se sotva probírá z kataleptického stavu reálného socialismu, pochopitelně silně kulhá na levou nohu. Tu se komunisté nejdřív pokusili useknout, a co zbylo, zdřevěnělo

6 POWER, G. — WEINFURTER, J., c. d., s. 95.

7 ŠVEJNAR, Jan (ed.), *Česká republika a ekonomická transformace ve střední a východní Evropě*, Praha 1997, s. 13.

8 *Lidové noviny*, 4. ledna 1991.

9 ZIELENEC, Josef (ed.), *Československo na rozcestí: zpráva o stavu národního hospodářství a o možnostech jeho nápravy*, Praha 1990, s. 8

10 WHIPPLE, Tim D. (ed.), *After the Velvet Revolution, Václav Havel and the New Leaders of Czechoslovakia Speak Out*, New York 1991, s. 152.

11 Zielenec, J. (ed.), c. d., s. 10.

12 Tamtéž, s. 9.

a zakrňelo, nemůžeme se na ni postavit. Proto právě ji musíme teď hodně rozcvičovat a posilovat, abychom mohli zase chodit rovně.“¹³

Nicméně ne veškeré ekonomické dědictví komunistického režimu bylo vysloveně negativní. Československý normalizační režim byl natolik rigidní, obával se natolik nestability a vnějších vlivů, že předal státní finance v relativním pořádku, zejména pokud je porovnáme se situací v Polsku či Maďarsku. Českoslovenští komunisté se báli zahraničních půjček a deficitního financování. Slovy Tomáše Ježka, českého ministra pro privatizaci v letech 1990–1992, „socialismus se v Čechách provozoval jako velmi spořádaný úpadek“.¹⁴ Výsledkem bylo, že Československo mohlo začít své transformační reformy bez velkého dluhu a s relativně malou inflací. Na rozdíl od Polska a Maďarska Československo nezasáhla hyperinflace.¹⁵

Dalším pozitivním faktorem komunistické rigidity bylo, že to vedlo k jejich naprosté diskreditaci. „Česká společnost po roce 1989 paradoxně těžila z toho, že její komunisté byli tak dogmatičtí, že se po dobu své vlády nepouštěli do žádných reformních dobrodružství. Neponechali žádnou skulinku pro iluze, že by to s nimi bylo možné zkusit ještě jednou,“¹⁶ poznamenává k tomu Tomáš Ježek. Z toho těžila především rodící se pravice, neboť negativní vnímání do jisté míry ulpělo na celé levici, ne pouze na komunistech. Zároveň česká pravice byla jediná, která přinášela něco úplně nového, radikální ekonomickou reformu.

Úvahy o potřebné změně celého ekonomického systému se začaly objevovat ihned po sametové revoluci, ze všech stran politického spektra například již 3. ledna 1990 zveřejnil v *Lidových novinách* Miloš Zeman, tehdy zaměstnanec Prognostického ústavu, článek vyzývající k tvrdé ekonomické reformě.¹⁷ K potřebné ekonomické transformaci se vyjadřovali na stránkách českých deníků všichni čeští ekonomové, politici, novináři a intelektuálové. O reformě píší články, kromě Miloše Zemana, i Václav Klaus, Jan Švejnar, Ota Šik, Valtr Komárek, Vladimír Dlouhý, pokud máme vyjmenovat jen ty nejznámější. Diskuse o připravované ekonomické reformě a poté o jejím průběhu se stala stálíci českých deníků. Toto téma stránky novin neopustilo do poloviny devadesátých let.

Na skutečnosti, že transformace musí proběhnout, se shodli všichni. Potřebu nějaké ekonomické změny připouštěli i komunisté.¹⁸ Jak má ale ekonomická reforma vypadat ve skutečnosti, jak rychlá má být, co se má privatizovat a co ne, které kroky je potřeba udělat nejdříve, to vše bylo předmětem velkých diskusí, sporů. Tehdy vstupuje na scénu asi nejvýraznější postava české politiky devadesátých let, Václav Klaus, a s ním to, co někteří, například historici Peter Rutland a Sean Hanley, nazývají český *thatcherismus*.

13 *Lidové noviny*, 4. ledna 1991

14 HUSÁK, Petr, *Budování kapitalismu v Čechách: rozhovory s Tomášem Ježkem*, Praha 1997, s. 21.

15 ŠVEJNAR, J. (ed.), c. d., s. 13.

16 HUSÁK, P., c. d., s. 21.

17 *Lidové noviny*, 3. ledna 1990.

18 *Lidové noviny*, 4. ledna 1991.

KOŘENY ČESKÉ PRAVICE

Václav Klaus se narodil 19. června 1941 v Praze. Vystudoval obor zahraniční obchod na Vysoké škole ekonomické (VŠE). To mělo tu výhodu, že to byl jeden z mála oborů, kde studenti přišli do styku i se západní ekonomikou, neboť se předpokládalo, že se Západem budou obchodovat. Po studiích na VŠE byl přijat do Ekonomického ústavu Československé akademie věd (ČSAV). Nastoupil tam v roce 1963. V té době vrcholila uvolněnost komunistického režimu a Ekonomický ústav vedl velmi liberální Ota Šik, který připravoval ekonomickou reformu v rámci komunismu a vítal pluralitu názorů.¹⁹ Komunističtí předáci taktéž doufali, že jistá uvolněnost poměrů pomůže najít způsob, kdy socialistická ekonomika bude stejně výkonná jako kapitalistická, bez toho, že by se musela zavádět volná soutěž. „Akademická svoboda, jíž se dnešní vládní ekonomové těšili, byla plodem jednoho z mnoha paradoxů života české společnosti za socialismu... Režim od nich [ekonomů] očekával vynález kouzelné formule, do níž se dosadí, a bude vyřešen mučivý problém klesající efektivity, o němž dobře věděl,²⁰ vzpomínal na tu dobu Ježek. Jednalo se asi o jediné období komunistického režimu, kdy bylo možné studovat bez problému i západní, k socialismu kritické, myslitele.

Klaus získal přístup ke knihám a myšlenkám západních liberálních ekonomů jako například Friedrich Hayek, Ludwig von Mises, nebo Paul Samuelson. Studoval i staré klasiky Adama Smitha a Davida Ricarda. Spolu s ním tam působil jeho dlouholetý kolega Tomáš Ježek. Klaus na ČSAV založil Klub mladých ekonomů, jehož se stal prezidentem. Nejspíše zde lze hledat zárodky týmu, který v devadesátých letech připravil ekonomickou reformu.

Tomáš Ježek k tomuto řekl: „Uvědomovali jsme si, že naše vzdělání není dostatečné, a museli jsme si ho doplňovat a brousit na reformních pokusech, které nás postupně vedly k hlubšímu poznání o nereformovatelnosti systému. Přeskočit toto období nebylo možné. Byla to cena za to, že se po revoluci 1989 v České republice okamžitě našel tým ekonomů, kteří přesně věděli, co chtějí.“²¹

Dalším důsledkem práce na Šikově ekonomické reformě a jejím následném selhání, byla nedůvěra ke „třetím cestám“, k teoriím, které hledaly rovnováhu mezi kapitalismem a socialismem. Díky tomu byl Klaus a lidé okolo něj v devadesátých letech rozhodnutí nezkoušet žádné experimenty se smíšeným hospodářstvím, ale co nejrychleji přejít na hospodářství tržní.²²

Doba volného myšlení skončila v srpnu 1968, kdy Sovětský svaz podnikl invazi do Československa a veškeré liberalizační pokusy zatrhł. Ota Šik emigroval do Švýcarska a na ČSAV proběhly čistky. V roce 1970 byl propuštěn i Václav Klaus. „Protože jsem nebyl v KSČ a nemohl jsem být vylučován, tak jsem byl paradoxně vyhozen až jako poslední, až když řekla předsedkyně KSČ Růžena Vintrová, že je skandální, že ti, kteří

19 HUSÁK, P., c. d., s. 36.

20 Tamtéž, s. 22.

21 Tamtéž, s. 37.

22 KLAUS, Václav, *Česká cesta*, Praha 1994, s. 33.

chtěli socialismus jen reformovat, už jsou dávno pryč a Klaus, který ho chtěl zničit, tam pořád ještě zůstává,²³ napsal k tomu sám Klaus.

Podle Ježka spíše než Klausovy názory mohla hrát roli při jeho vyhazovu jeho obtížná osobnost: „To, co já jsem psal, osobně na nikoho neútočilo, kdežto Klaus při těch diskusích v ústavu vždycky dělal z tehdejších čtyřicátníků a padesátníků blby. Oni to lidsky nemohli polknout, byl to pro ně mladý a drzý spratek. Samozřejmě, že měl pravdu, ale oni ho vyhodili spíše z osobních důvodů než politických.“²⁴

Již tehdy stál Klaus na pravici, nejen československé, ale celosvětové. V roce 1969, ještě než plně nastoupila normalizace, stihl vyjet na studijní pobyt do Spojených států, na Cornellovu univerzitu. Tam ke své nelibosti zjistil, že většina studentů je velmi levicová, vedl s nimi polemiky, kdy zastával i na Ameriku pravicové pozice.²⁵

Po sovětské okupaci Klaus nastoupil jako řadový úředník do Státní banky československé. V době normalizace byl Klaus typickým představitelem takzvané „šedé zóny“. Jednalo se o lidi, kteří nebyli disidenti a přímo se neangažovali proti komunistickému režimu, ale zároveň s režimem nesouhlasili a pokud to bylo možné, tak s ním nespolečovali. Od disidentského hnutí nebyli však úplně odstrizeni. Klaus občas docházel na semináře organizované disidenty, takže se navzájem znali. Klaus pořádal přednášky, kde se snažil v rámci možností předkládat nejnovější poznatky z ekonomie.²⁶ Nebyl tedy disidentům, kteří se po událostech 17. listopadu dostali k moci, úplně neznámou osobou.

Krátce po potlačení demonstrace na Národní třídě a začátku sametové revoluce, ho přivedla Rita Klímová, disidentka a jedna z mluvčích Charty 77, do Laterny magiky, kde se scházeli členové Občanského fóra. Rychle se etabloval jako ekonomický expert. Dne 10. prosince 1989 byl jmenován ministrem financí ve „vládě národního porozumění“ Mariána Čalfy.

Václav Klaus byl rozhodnut zahájit velkou přestavbu československé ekonomiky. Nejdříve svedl krátký boj o podobu reformy. Ve vládě jeho hlavním oponentem byl ekonom a místopředseda vlády Valtr Komárek, který prosazoval pomalou a obezřetnou ekonomickou transformaci.²⁷ Poté začal prosazovat svoji verzi reformy. Zároveň ovládl Občanské fórum, jehož se stal předsedou 13. října 1990. Z toho následně vydělil pravicové křídlo, jež přetvořil v ODS. Ekonomická reforma i nová pravicová strana nesla znaky inspirace thatcherismem. Lze však to, co budeme pro zjednodušení nazývat „klausismem“, považovat za „český thatcherismus“? Československo a Velká Británie přece jenom vycházely z naprosto rozdílných podmínek. Britská reforma se mohla opřít o mnoho staletí staré tradice demokracie a vlády práva. Přestože velké části průmyslu patřily státu, soukromé vlastnictví tam nikdy nebylo zpochybněno. Britská konzervativní strana měla staletou tradici a často byla považována za „přirozenou stranu vlády.“ Samotná britská společnost byla v mnoha věcech konzervativní, měla úctu k tradici a zakódovanou soutěživost.

23 Dostupné z: <http://media.klaus.cz/files/autobiografie.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

24 HUSÁK, P., c. d., s. 51.

25 Dostupné z: <http://media.klaus.cz/files/autobiografie.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

26 Tamtéž.

27 *Mladá fronta DNES*, 9. červen 1991.

V Československu pravice neměla silnou tradici. Ani za první republiky neexistovala silná pravicová strana takového kalibru jako Konzervativci v Británii. Čtyřicet let komunistického režimu zničilo jakékoliv pozůstatky politického konzervatismu a volného trhu. Když Václav Klaus prohlásil, že se považuje za konzervativce, nejčastější otázka, jakou musel zodpovídat, byla „co tady chcete konzervovat“.²⁸ Podobně byla společnost nedůvěřivá ke slovu kapitalismus, který měl silně negativní konotace díky komunistickému dědictví. Klause často obviňovali, že chce návrat ke „kapitalismu Adama Smitha a Charlese Dickense“.²⁹ V prvních měsících po revoluci se proto používalo slovní spojení „svobodný trh bez přívlatků“, ale kapitalismus se celkem rychle stal normálním slovem. Přesto lze najít styčné znaky obou ideologií, zvláště v ekonomické politice. Svoji ekonomickou transformaci Klaus rozdělil do šesti důležitých bodů: „Úplné odstranění nebo rozsáhlé snížení dotací, vysoký stupeň liberalizace cen, liberalizaci zahraničního obchodu, otevření velmi uzavřených ekonomik, zavedení různých stupňů konvertibility, rozsáhlou privatizací.“³⁰ Jednalo se spíše o všeobecně liberalizační kroky než přímo o „thatcheristické“ reformy, ale ukazuje to, že Klausova transformace měla jasný cíl, co nejvolnější ekonomiku, což byl i cíl Thatcherové. Kromě těchto kroků v politice obou politiků lze najít mnohem zřejmější paralely. Stejně jako Thatcherová se Klaus snažil udržet nízkou inflaci, malé zadlužení, na míru nezaměstnanosti nebral až takový ohled. Zmiňovaná rozsáhlá privatizace překonala svým rozsahem cokoli, o co se pokoušeli v Británii. Kuponová privatizace, kdy se za velmi malý poplatek rozdávali akcie státních podniků, může být považována za československý pokus, jak vytvořit „lidový kapitalismus“, sociální třídu malých akcionářů.³¹

THATCHERISMUS A KLAUSISMUS

Klaus, podobně jako Thatcherová, zavedl nový ekonomický konsensus, který překonal jeho období vlády. Zakládal svoji politiku na stejných myslitelích jako britská premiérka, Friedrichu Hayekovi a Miltonu Friedmanovi.³² Sám Klaus viděl souvislost mezi thatcherismem a změnami v Československu, jak ilustruje jeho věta: „I když bylo domácích důvodů více než dost revoluce ve střední a východní Evropě vlastně zadala ve Velké Británii vítězství konzervativní strany ve volbách v roce 1979 a nástupem Margaret Thatcherové do čela britské vlády.“³³

Britský historik Séan Hanley identifikuje šest společných bodů mezi thatcherismem a tím, co on nazývá „českým thatcherismem“: „1) Oba chtěli radikálně redefinovat vztah mezi trhem, státem a občanskou společností jako způsob jak obrátit dlou-

28 POWER, G. — WEINFURTER, c. d., s. 100.

29 KLAUS, Václav, *Proč jsem konzervativcem?*, Praha 1992, s. 40.

30 KLAUS, Václav, *Cesta k tržní ekonomice*, Praha 1991, s. 76.

31 Dostupné z: <https://www.ucis.pitt.edu/nceer/1993-807-24-2-Rutland.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

32 Dostupné z: <http://media.klaus.cz/files/autobiografie.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

33 KLAUS, V., *Proč jsem konzervativcem...*, s. 11.

hodobou ekonomickou stagnací a vnímaný morální úpadek a radikálně se oddělit od minulosti, specifičtěji od jejich ‚poválečných ujednání‘.

2) V obou případech thatcherističtí ‚organičtí intelektuálové‘ formulovali jejich ideologii v ústraní, nepovšimnutí. V Británii se jednalo o akademiky a výzkumníky v pravicových think-tanzích. V českém případě se jednalo o intelektuální anti-elity angažované v neoliberalismu a konzervatismu...

3) Obě byly hlavně identifikovány s jednou politickou stranou vedenou charismatickým a silným lídrem, který byl podporovaný centralizovaným státem a médii.

4) Obě se legitimovaly a objasňovaly sebe sama skrze inovativní populární (nebo populistické) pravicové ideologie, které kombinovali neoliberalismus a konzervatismus, ideologie které se projektovaly svoji politiku jako jediný historický imperativ, ke kterému neexistuje možná alternativa.

5) Obě použily takové ideologie k definování a mobilizování nových, širokých, heterogenních, lidových voličských bloků... Oboje čerpaly s aspirací na sociální mobilitu a osobní zlepšení, spíše než z konvenčních sociálních nebo třídních rozdílů. V českém případě, kvůli sociálnímu zarovnávání během komunistické éry a nejistého důsledku ekonomických reforem, tyto rozdíly byly z velké části nedefinované a možná ani nedefinovatelné.

6) Oboje se těšily éře intelektuální a politické dominance, než utrpěly úpadek, který odhalil nejen selhání politiky, ale také intelektuální vyčerpanost.³⁴

S mnoha dílčími tvrzeními nesouhlasit, například je otázkou jestli odchod Thatcherové „odhalilo selhání politiky a intelektuální vyčerpanost.“ Dnes mnozí historici uznávají, že důvodem pádu Thatcherové byl její úspěch a ne selhání. Ke konci vlády splnila více méně vše, co si předsevzala a tím pádem přestala být pro Konzervativní stranu již potřebná. O jejím intelektuálním a politickém úspěchu svědčí i to, že mnohé poté převzala či zachovala Labouristická strana. Stejně tak v případě Klause. Rebelie v ODS začínají vypukat teprve poté, co je již hospodářská reforma více méně ukončena a není ohrožena. Sociální demokracie poté nejen, že nechala Klausův systém nedotčen, ale pokračovala v privatizaci, kterou vlády ODS nestihly. V širokých obrysech však lze s Séanem Hanley souhlasit, že intelektuálně byly obě dvě ideologie velmi podobné v tom, jak pracovaly s voliči, jak řídily ekonomiku či samy sebe vnímaly.

Otázkou zůstává, nakolik se jednalo o přímý britský vliv a nakolik spíše Klaus i Thatcherová vycházeli ze stejných základů. Sám Klaus přímý vliv zpochybňuje, naopak vyzvedával skutečnost, že se opírali o stejné myšlenky: „Naše ekonomická transformace má ve svém základu mnoho společného s britskou, a to ani snad ne tolik v tom smyslu, že bychom ji napodobovali, ale spíše tím, že jsme v podobné situaci došli k podobným závěrům o řešeních čs. ekonomické situace. Dá se říci, že jsme napájeni ze stejného ideového zdroje.“³⁵

Tento pohled má rozhodně něco do sebe. Kontakty mezi britskou vládou a disentem, nemluvě o „šedé zóně“, byly minimální, pokud vůbec nějaké. Klaus ani jeho spolupracovníci ve Velké Británii neměli kontakty. Většinu svých názorů získal ze čtení

34 HANLEY, S., c. d.

35 KLAUS, V., Proč jsem konzervativcem..., s. 11.

stejných ekonomů jako Thatcherová nebo její poradci. Ani po sametové revoluci nebylo britské působení v Československu nijak velké. Co se týče přílivu zahraničních investic a nákupu československého majetku cizinci, jednoznačně dominovali Němci, dalšími velkými investory byli Američané, Rakušani, do menší míry i Japonci či Francouzi. Britské působení takřka nestojí za řeč.³⁶ Taktéž působení přímých poradců z Británie nebylo navenek nijak velké. Naopak Klaus a jeho spolupracovníci tvrdili, že se snaží působení poradců omezit na minimum, neboť nerozuměli československým záležitostem. Vítili působení zahraničních poradců při řešení konkrétních úkolů, například při shánění kontaktů, ohodnocování zahraničních firem, jež se chtěly zapojit do privatizace, tam byli jejich zkušenosti nedocenitelné, ale při plánování celkové politiky byli prý k ničemu.³⁷

To vše nasvědčuje, že thatcherismus byl pro klausismus spíše volnou inspirací než přímým vzorem, že obě dvě ideologie dospěly ke stejným závěrům, protože jejich autoři studovali stejné myslitele. Při bližším zkoumání však nalezneme mnoho přímých kontaktů, návštěv a inspirací z Británie. Britský vliv mohl být mnohem větší, než se běžně předpokládá.

Faktem je, že rodící se českou pravici britský konzervatismus naprosto fascinoval. Například Petr Pithart čerpal ze svého několikaměsíčního pobytu na Oxfordské univerzitě v šedesátých letech ještě na začátku let devadesátých, informoval *Mladou frontu* o své nové politologické knize v září 1990: „Já jsem... napsal celou knížku, která teď brzy vyjde a jmenuje se Obrana politiky. Chcete-li, je to obrana pragmatické neideologické politiky. Pravda je, že k sepsání té knížky mě bezprostředně neinspirovala zkušenost české, ale několikaměsíční pobyt v Anglii.“³⁸

Další skupinou vzhlízející k anglo-americkému konzervatismu byli pravicovní intelektuálové, kteří se shromažďovali kolem dua Pavel Bratinka a Daniel Kroupa. U nich je anglo-americký vliv mnohem zřejmější. Bratinka přiznává, že anglosaští konzervativní autoři jako například G. K. Chesterton, Eric Voeglin a Michael Novak mu byli velkou intelektuální inspirací. Z intelektuální roviny se přesunuli do roviny politické v osmdesátých letech, kdy Prahu začal navštěvovat přední britský konzervativní intelektuál Roger Scruton, který pořádal disidentské semináře. Jeho časopis *Salisbury Review* vycházel v Československu jako samizdat. Bratinka s Kroupou po sametové revoluci založili konzervativní stranu, Občanskou demokratickou alianci, která se účastnila Klausových vlád.³⁹

Někteří hleděli k Anglii spíše jako ke vzoru, kterého nebude Československo nikdy schopno dosáhnout. „Britský konzervatismus a britské pojetí tržního hospodářství, byť je budeme co nejvíce vnímat a respektovat, se nám určitě vytvořit nepodaří. Spíše lze říci, že dojde k počestění převzatého konzervativního programu. Dojde k němu však samovolně, a není tedy třeba věnovat se vytváření nějakých speciálně českých programů,“⁴⁰ řekl k tomuto tématu Jan Stráský.

36 HUSÁK, P., c. d., s. 209.

37 Tamtéž, s. 199.

38 *Mladá fronta DNES*, 1. září. 1990.

39 HANLEY, S., c. d.

40 ŠTĚPANEK, Petr, *Jan Stráský: prezident na půl úvazku*, Praha 1993, s. 75.

Klaus viděl v Thatcherové někoho, kdo vedl podobný boj jako on a vyhrál ho. „To že britská reforma byla i přes své počáteční obtíže úspěšná, nás inspiruje,“⁴¹ napsal. Někdy viděl paralely v konkrétních událostech, i když při zpětném pohledu jsou poněkud úsměvné. Například uvádí slavný otevřený dopis 364 ekonomů uveřejněný v *The Times*, který varoval Thatcherovou, že její ekonomické reformy skončí katastrofou. K tomuto připodobňuje nejrůznější dokumenty vydané proti jeho vlastní reformě.⁴² Pravdou však je, že nejrůznější protiklausovské petice nikdy nezískaly takovou publicitu jako onen slavný dopis a Klaus na rozdíl od Thatcherové ekonomickou diskusi tehdy naprosto ovládal, takže se nejednalo pro něj o žádné velké nebezpečí, že by se dostal pod neúnosný tlak.

PŘÍMÝ VLIV BRITÁNIE V ČESKOSLOVENSKU

Británie zajímala i obyčejnou společnost. Toto je čistě subjektivní pocit, ale v letech 1990–1991 noviny přinesly zdaleka nejvíce článků o zahraničí z Británie, a to především pokud odhlédneme od politických zpráv. Český tisk vydal dvě reportáže o britském školství,⁴³ reportáž o britském vězeňství,⁴⁴ popis studentky archeologie, jak pracovala na vykopávkách v Anglii.⁴⁵ Londýnská kancelář organizace *Youth Exchange Centre*, zabývající se výjezdy mladých do zahraničí byla zhlcena žádostmi z Československa.⁴⁶ *Mladá fronta* hlásila, že o prázdninách do Británie dorazilo 850 brigádníků ze zahraničí, 85 procent z toho Čechoslováci.⁴⁷

Není tedy divu, že v Československu byli lidé velmi nadšení britskými radami a připravení se jimi řídit. Vrcholnou událostí pro české konzervativce byly dvě státní návštěvy. Nejdříve československá delegace vedená prezidentem Havlem odjela do Británie v březnu 1990. V září 1990 Thatcherová přijela do Československa.

Při obou příležitostech se Britové snažili Čechoslovákům vyjít maximálně vstříc v rámci možností. Nejvýznamnější kroky ohlášené během těchto dvou návštěv byly zrušení víz pro československé občany a zařazení Československa do programu tzv. Know-how fondu, který byl britskou vládou zřízen, aby pomohl bývalým komunistickým státům v jejich transformaci v demokracie. Celkově se mělo jednat o pomoc ve výši 25 milionů liber.⁴⁸

Během Havlovi návštěvy se českoslovenští představitelé sešli s předními britskými průmyslníky sdruženými do Konfederace britského průmyslu (*Confederation of British Industry*; CBI). Tam ke svému zklamání zjistili, že Britové jsou příliš opatrní na to, aby ihned investovali v postkomunistických zemích. Ve zprávě z návštěvy se

41 KLAUS, V., Proč jsem konzervativcem..., s. 11.

42 Tamtéž, s. 12.

43 *Lidové noviny*, 7. září, 1991.

44 Tamtéž, 21. září, 1991.

45 Tamtéž, 12. října, 1991.

46 *Mladá fronta DNES*, 9. června 1991.

47 Tamtéž, 19. července, 1991.

48 Tamtéž, 20. listopadu, 1991.

píše: Projevovali [podnikatelé] živý zájem o investování do čs. hospodářství a vytváření joint ventures s čs. firmami. S konkrétními kroky však vyčkávají do schválení příslušného čs. zákonodárství.⁴⁹

Dalšími zmíněnými záležitostmi byla britská zainteresovanost na získání zpět staré budovy Britské rady (*British Council*), nabídka Britů vzdělávat učitele v angličtině a návrhy na spolupráci v kultuře a v boji proti kriminalitě.⁵⁰ Reálné výsledky obou návštěv tedy nebyly nijak úžasné, avšak ani mizivé. Přijetí do Know-how fondu slibovalo reálnou pomoc a předání zkušenosti při ekonomické reformě. Velkým zklamáním byl nezájem britských investorů o Československo.

V rovině vztahů byly návštěvy velkým úspěchem. Thatcherovou v Praze i Bratislavě vítaly nadšené davy, politici soutěžili, kdo se s ní dříve setká a celkově se jí dostalo velmi vřelého přivítání. Pro Thatcherovou jistě velmi milá změna, vzhledem k tomu, že v Británii vrcholily nepokoje a protesty proti zavedení takzvané „daně z hlavy.“ Thatcherová na návštěvu vzpomínala jen v dobrém. „Československo bylo šťastné, že má prezidenta Havla jako inspiraci, ale neméně šťastné, že má Václava Klause, dynamického ekonoma a přesvědčeného zastávce volného podnikání jako ministra financí.“⁵¹

K velkému šoku Čechoslováků, krátce po návštěvě Prahy a Bratislavy, Thatcherová opustila funkci ministerské předsedkyně. Stalo se tak v listopadu 1990. V politických nekrolozích v českém tisku je vidět překvapení, respekt a velká úcta, jaké se Thatcherová v Československu těšila. *Mladá fronta Dnes* napsala: „Nechci být prorokem, myslím si ale, že je to na škodu Británii i celé Evropě. *Good luck, Mrs. Thatcher!*“⁵² Její londýnský korespondent se zadumal: „U východu z metra jakýsi mladík rozložil plakát železné Maggie a hrál staré beatlesovské *She's leavig home* (Ona opouští dům). Postál jsem v tichém zadumání a vzdal v duchu hold fascinující dámě z domu č. 10 na *Downing Street*. Což není právě její kariéra včetně důstojného a včasného ukončení tím tolik potřebným příkladem pro naši prenatální demokracii, že se dá dělat tvrdá, ale přitom slušná a demokratická politika?“⁵³

Lidové noviny napsaly: „Odchod M. Thatcherové patrně zarmoutí mnoho lidí ve východní a střední Evropě, pro něž byla symbolem tužeb po svobodě a prosperitě, založené na tržním hospodářství. Svým zásadovým postojem vůči totalitním systémům přispěla k vítězství demokracie v této části Evropy; budoucí historikové na to — ani na její další zásluhy a omyly — jistě nezapomenou“⁵⁴

Pochvalné hodnocení vlády Margaret Thatcherové nepřekvapí u těch deníků, které se tehdy začínaly profilovat jako politicky neutrální či pravicové. Spíše pozitivní politický nekrolog však publikovalo i *Rudé právo*, tehdy sice už bez podtitulu „list Komunistické strany Československa“, ale stále nejlevicovější publikace z velkých deníků. „Premiérčin krok je nesporně státnický; bývá umění odejít, ačkoliv

49 Zpráva o oficiální návštěvě čs. prezidenta V. Havla ve Velké Británii ve dnech 21.–23. 3. 1990, Archiv Kanceláře prezidenta republiky.

50 Tamtéž.

51 THATCHEROVÁ, Margaret, *Roky na Downing Street*, Praha 1996, s. 552.

52 *Mladá fronta DNES*, 23. listopadu, 1990.

53 Tamtéž, 24. listopadu 1990.

54 *Lidové noviny*, 23. listopadu 1990.

všechny šance nejsou ještě ztraceny,⁵⁵ začíná *Rudé právo* svůj článek a pokračuje: „Právě Thatcherová přitom citelně posílila mezinárodní postavení Británie, kromě jiného také značně podpořila demokratizaci ve střední a východní Evropě. Thatcherismus nemálo narovnal britskou ekonomiku. Jenže podél všeho se železná dáma tak říkajíc politicky přežila: Vytýká se jí autoritativní vládnutí, dogmatismus vůči evropskému kontinentu. A roli rozhodně nemalou hrají sociální problémy doma. Zcela volné tržní hospodářství, prakticky bez státních zásahů, bez sociálních prvků a bez zvláštní starosti o občana, patrně těžko může být donekonečna populární, životní náklady mohou, zjednodušeně řečeno, převážít nad vlastenectvím. Bude nesporně zajímavé sledovat, jak nástupce železné dámy bude nakládat s těmito problémy. Do určité míry se nás to týká rovněž.“⁵⁶

Třebaže jí list vytyká její ekonomické reformy, nemůže se ubránit uznání. To vše nasvědčuje, že britská takzvaná „měkká síla“ byla v Československu a především v české části soustátí velmi úspěšná.

Přímé působení Britů v Československu však také existovalo. Kromě účasti v Know-how fondu v zemi působila trojice britských firem. Jednalo se o firmu *Ernst and Young*, která radila s účetnictvím, firmu *Denton*, která poskytovala konzultace v oblasti práva, a o firmu *Schroeders*, která radila v oblasti bankovníctví. Jak píše autoři knihy *Thatcherismus v Čechách*: „Tři pracovníci [těchto tří firem] byli na plný úvazek stále přítomni v blízkosti československých politických a ekonomických elit, připraveni poskytnout odbornou pomoc. Během období dvou let bylo poskytnuto poradenství v ceně zhruba 3 milionů liber jak federálním orgánům v Praze, tak jejich následným postfederálním administrativám, aby dohromady převedly na téměř 1500 podniků ze statní správy do soukromého vlastnictví.“⁵⁷

Nejednalo se o jedinou britskou snahu, jak pomoci. Například v květnu 1991 přijel do Prahy britský následník trůnu a s ním zástupci firem sdružených v Podnikatelském fóru prince Charlese. Schůzka se kromě hledání „způsobu, kterým může mezinárodní společenství přispět k přechodu československé ekonomiky na systém tržního hospodářství“,⁵⁸ také zaměřila na ekologickou pomoc, kterou Britové mohou poskytnout. Princ Charles, nadšený ochránce přírody, dokonce odjel na sever Čech zkoumat zdevastovanou přírodu.⁵⁹

V listopadu 1990 byla za účasti Alexandra Dubčeka založena v Londýně Britsko-česká a slovenská asociace. Její československá obdoba vznikla již v červnu v Praze.⁶⁰ V září 1990 se v Praze pořádal britsko-česko-slovenský seminář o privatizaci a komercializaci, který připravilo československé ministerstvo financí společně s britským ministerstvem zahraničí.⁶¹ Kromě Thatcherové a prince Charlese navštívili Československo v prvních dvou letech po sametové revoluci další vysocí britští

55 *Rudé právo*, 24. listopadu 1991.

56 Tamtéž.

57 POWER, G. — WEINFURTER, J., c. d., s. 89.

58 *Lidové noviny*, 7. května 1991.

59 Tamtéž, 11. května 1991.

60 *Rudé Právo*, 26. listopadu 1990.

61 *Mladá fronta DNES*, 4. září 1990.

představitelé, jako například Michael Howard, ministr pro zaměstnanost, sir Jeffrey Patten, místopředseda Konzervativní strany, Douglas Hurd, ministr zahraničí. Britští poslanci působili jako pozorovatelé při prvních svobodných volbách.⁶²

Otázkou je, nakolik tito nejrůznější poradci a osobnosti reálně ovlivňovali československou ekonomickou transformaci. Jisté je, že britský vliv při formulování politiky byl velký, ale jestli ji přímo tvořil, je dost diskutabilní. Nakolik byli Britové a jiní zahraniční poradci opravdu klíčoví při tvorbě reforem, se nejspíše dozvíme až po otevření archivů, zatím se musíme spokojit s tvrzením, že tento zřejmý vliv tu byl.

Nejdiskutovanější součástí Klausových ekonomických reforem, se kterou by Britové mohli pomoci, byla privatizace. Británie byla první evropskou zemí, která se rozhodla ve velkém privatizovat státem vlastněné podniky. Britské zkušenosti s privatizací byly tedy velké a nabízel je při každé návštěvě Československa. Mezi britskou a československou privatizací byl však jeden podstatný rozdíl. Británie měla fungující volný trh a dominantní privátní sektor. Účelem privatizace bylo zbavit se neprosperujících firem a zlepšit jejich postavení tím, že se prodají soukromníkům a zlepší jejich produktivita.

Oproti tomu v Československu soukromý sektor vůbec neexistoval a svobodný trh se teprve tvořil. Primárním účelem privatizace nebylo zlepšit situaci firem, ale vytvořit soukromý sektor a volnou soutěž. Jak tedy řekl Tomáš Ježek: „Privatizace v Československu se sice opírala o poměrně dobrou znalost privatizačních technik použitých v jiných státech, zejména ve Velké Británii, v Chile a jinde, avšak tato znalost vyústila velmi brzy v konstatování, že tyto techniky a postupy nejsou u nás použitelné, nebo jsou použitelné jen velmi okrajově. Prvním velkým rozdílem, který odůvodňoval skepsi vůči aplikovatelnosti známých privatizačních postupů, byl rozdíl v prostředí, v němž se měla privatizace odehrávat. Zatímco například ve Velké Británii stát prodával do soukromých rukou několik málo velkých společností a mohl se při svém rozhodování opírat o veškeré informace, které produkoval fungující trh, a o stabilizovaný právní řád, u nás měla privatizace obojí teprve vytvořit. Privatizace ve Velké Británii byla jednoduše vedena nadějí vlády, že bývalý státní podnik bude potom rentabilnější. Myslela od počátku jenom a pouze na něj. Naší privatizací však musel vzniknout tržní řád, aby se potom v jeho rámci mohly naděje na vyšší rentabilitu podniku teprve vytvářet. Aby mohl tržní řád vzniknout, bylo nutné naráz „překlopit kritickou masu podniků“. V tomto smyslu byla rentabilita našich privatizovaných podniků až tou druhou starostí vlády.“⁶³

Jedním z kritérií, podle kterého československá privatizace probíhala, byla rychlost. Zatímco britská vláda si mohla dovolit privatizovat pár firem za rok, pečlivě vybírat nového vlastníka nebo připravit firmu na vstup na burzu, v Československu tyto standartní prostředky nebylo možno použít. Buď vůbec neexistovaly, například pražská burza měla vzniknout až společně s privatizací, nebo byly pomalé. Britové privatizovali relativně málo společností, československá vláda jich privatizovala tisíce. Vládní představitelé si stěžovali, že pokud by se postupovalo britskou metodou, privatizace by trvala desítky let.

62 Tamtéž, 12. června 1990.

63 HUSÁK, P., c. d., s. 193.

Československou privatizaci lze rozdělit do tří částí. První byly restituce, kdy se vracel majetek zabavený státem po únoru 1948 zpět původním majitelům nebo jejich potomkům. Československo mělo nejvelkorysejší program restitucí ze všech zemí bývalého sovětského bloku.⁶⁴

Druhým způsobem byla takzvaná „malá privatizace“. Jednalo se o privatizaci malých a středních podniků, hlavně menších obchodů, hospod, restaurací a podobně. Původně se s ní nepočítalo, předpokládalo se, že všechny státní podniky budou privatizovány v rámci v toho, co později vešlo ve známost jako „velká privatizace“. Příprava velké privatizace však zabírala čím dál více času. Společnost se začínala dožadovat nějakých jasných výsledků sametové revoluce.⁶⁵ Vláda tedy narychlo připravila „malou privatizaci“, kdy se pomocí veřejných aukcí měly dražit malé podniky. Prvních kol aukcí se nesměli účastnit cizinci, neboť společnost se bála, že veškerý majetek přejde do zahraničních rukou. První aukce se konala 26. ledna 1991 v Praze. Malá privatizace probíhala až do roku 1993, i když nejvíc dražeb proběhlo v letech 1991 až 1992.

Celkově lze „malou privatizaci“ považovat za úspěšnou. Sice si lidé stěžovali, že podniky získávají lidé, kteří jsou pouze prostředníky pro zahraniční kapitál, či že dražby vyhrávají „veksláci“, kteří dokázali nelegálně zbohatnout za socialismu. K takovýmto událostem jistě docházelo, ale celkově dala „malá privatizace“ vzniknout české třídě malých podnikatelů, na české vesnice se vrátily soukromé hospody a obchůdky. Pomáhalo to znovu probudit podnikatelského ducha. Zároveň malé podniky pomohly svou flexibilitou zmírnit nezaměstnanost, která nastala vlivem hospodářské transformace. „Malá privatizace spolu s „malou restitucí“ a zakládáním živností a drobných podniků na zelené louce rychle obnovily třídu podnikatelů a daly základ k dynamickému růstu soukromého sektoru. Ten také spolu s devalvací koruny vysvětluje překvapivě nízkou nezaměstnanost po celé transformační období,“⁶⁶ chválil „malou privatizaci“ Tomáš Ježek. Celkově bylo takto zprivatizováno přes 23 tisíc malých podniků

Hlavním způsobem privatizace byla však „velká privatizace“, kdy se předávaly do soukromých rukou velké státní firmy. Přestože se uplatňovalo několik způsobů, jak převést majetek do soukromých rukou, nejčastějším způsobem se stala „kuponová privatizace“. Jednalo se o takřka originální československou metodu, jak ve velkém privatizovat státní majetek. Předtím byla použita pouze jednou, při privatizaci státního telekomu v Britské Kolumbii.⁶⁷

Jednalo se o nápad Dušana Tríšky, Klausova blízkého spolupracovníka na ministerstvu financí.⁶⁸ Projekt byl celkem jednoduchý. Československý stát byl postaven před problém, že společnost celkově neměla finance na to, aby mohla ve velkém nakupovat velké firmy a jejich prodej do zahraničních rukou nepřipadal v úvahu z po-

64 Dostupné z: <http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1993-807-24-2-Rutland.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

65 HUSÁK, P., c. d., s. 131.

66 Tamtéž, s. 139.

67 ANDERSON, Terry L. — HILL, Peter J. (eds.), *The Privatization Process: A Worldwide Perspective*, Lanham, Maryland 1996, s. 10.

68 HUSÁK, P., c. d., s. 110.

litických důvodů.⁶⁹ Byl tedy vymyšlen způsob, jak státní majetek v podstatě rozdat obyvateľstvu. Kdokoliv nad osmnáct let si mohl za poplatek tisíc korun koupit kuponovou knížku, jejíž kupony poté mohl měnit za akcie státních podniků, které se poté měly normálně obchodovat na nově vzniklé burze.⁷⁰

Tento způsob měl dvě výhody. Zaprvé se tím stát mohl rychle a ve velkém zba- vit nechtěného majetku. Za druhé se tím tvořilo konkurenční prostředí a volný trh. Proto byla „velká privatizace“ tak důležitá, jednalo se o akt přetrhání vazeb na komu- nismus a v podstatě nezvratný krok, kdy vznikala nová společnost.

Není úkolem tohoto článku hodnotit morální úspěch kuponové privatizace, které se často vyčítá, že proběhla „pod zhasnutý světlem“ a vedla k nelegálnímu obohacení mnoha pochybných lidí. Ve svých cílech byla úspěšná. Proběhla ve dvou vlnách, první v roce 1992, druhá 1994. Zúčastnilo se jí kolem 75 % oprávněných občanů. V jejím rámci bylo převedeno asi 4300 z asi 6000 velkých podniků. Ke konci roku 1994, díky oběma privatizacím a restitucím bylo 80 % majetku v soukromých rukou. Vzhledem k tomu že na začátku roku 1990 tento počet byl takřka nulový, jednalo se o obrovský úspěch.⁷¹

Klaus zcela záměrně spojil privatizaci se svým jménem. Například zajistil, aby každá kuponová knížka nesla jeho podpis.⁷² Privatizace a její spojení s převážně Klau- sem měla velké výhody pro něj a ODS. Stal se ochráncem malých podnikatelů a akcio- nářů. Klaus tak v podstatě založil československou dobu thatcheristického „lidové ho kapitalismu“. V pojetí Thatcherové to byla snaha vytvořit co nejširší vrstvu lidí, kteří budou osobně zainteresováni na udržování co nejsvobodnějšího podnikatel- ského prostředí a malého zasahování státu do ekonomiky. Za tímto účelem provázela prodej akcií privatizovaných společností masivní reklamní kampaň, do velké míry úspěšná.⁷³ Británie se stala zemí s největším podílem akcionářů v západní Evropě, ko- lem 25 %.⁷⁴ Karikaturou typického voliče Thatcherové se stal dravý, nevybíravý a ne- snesitelný podnikatel. Dalším populárním opatřením vlády, které mělo povzbudit vytvoření „lidového kapitalismu“ byl prodej státních bytů a domů jejich dlouholetým nájemníkům za nízké ceny.⁷⁵

Thatcherové Konzervativní strana se stavěla poté do pozice ochránců těchto tříd, což nebylo nijak těžké vzhledem k tomu, že Labouristická strana byla velmi vlevo a otevřeně nepřátelská vůči podnikatelům a slibovala zvrátit reformy Thatcherové. Konzervativci tak získali solidní voličskou základnu, o kterou se ve volbách mohli opřít. Přišli o ní teprve, když Labouristická strana pod Tonym Blairem se posunula výrazně do středu a akceptovala většinu thatcheristických reforem.

69 Tamtéž, s. 102.

70 KLAUS, Václav, *Česká cesta*, Praha 1994, s. 138

71 ŠVEJNAR, J. (ed.), c. d., s. 21.

72 Dostupné z: <http://www.ucis.pitt.edu/nceer/1993-807-24-2-Rutland.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

73 Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/finance/personalfinance/investing/9979201/Baroness-Thatcher-how-she-transformed-a-nations-finances.html> [cit. 14. 2. 2017].

74 Tamtéž.

75 Tamtéž.

Podobně tak Klaus svou ekonomickou transformací a privatizací dokázal vytvořit novou vrstvu soukromníků, podnikatelů a akcionářů. Tato vrstva byla zavázána jeho reformám za to, že vznikla, a jeho ODS představovala nejlepší záruku, že to zůstane zachováno.⁷⁶ Stejně jako v případě Británie mu k ovládnutí politické scény pomáhala slabost levice. Ta byla rozbitá na několik menších subjektů a teprve pomalu Sociální demokracie získávala mezi nimi vůdčí roli. Zároveň byla zdiskreditována dlouhou vládou komunistů, z nichž mnozí přešli do levicových stran. Rovněž nemohla nabídnout žádný nový, nadějný a radikální program, který by představoval novou budoucnost pro Československo, respektive pro Českou republiku.⁷⁷

Jak v České republice, tak ve Velké Británii tedy představovaly ekonomické změny také způsob jak upevnit pozice vládnoucí strany. To samozřejmě bylo možné jen proto, že tyto změny byly opravdu populární. Neměnili jen ekonomiku, ale celou společnost.

Obdiv Klause a celé ODS Thatcherová oplácela. Ve své další knize, *Umění vládnout*, napsala: „Česká republika je jednou z nejúspěšnějších postkomunistických zemí. Vděčí za to především téměř vizionářské politice svého bývalého ministerského předsedy, mého starého přítele a oddaného hayekovce Václava Klause.“⁷⁸

Margaret Thatcherová zůstávala jakýmsi externím symbolem pro ODS dlouho po jejím odstoupení z funkce. Téměř každý rok, dokud byl Václav Klaus předsedou, se spekulovalo, jestli přijede na kongres ODS. Nikdy nepřijela, nicméně poslala několikrát dopis.

Prahu oficiálně navštívila ještě jednou, a to když se v roce 1999 účastnila konference o studené válce. Na Pražském hradě promluvila společně s Michalem Gorbáčovem a Lechem Walesou a Georgem Bushem starším. Při této příležitosti odhalila v Praze sochu Winstona Churchilla. Na událost vzpomínala s dojetím: „Ohlas [na proslov při odhalení Churchillovy sochy v Praze] byl fantastický. Je potlesk, který si pamatujete celý život, a takový byl ten pražský.“⁷⁹ Při samotné konferenci nezapřela v sobě železnou lady a zároveň pocit, že v České republice je stále populární: „Chtěla jsem připomenout přítomným politikům, že studená válka byla bojem za svobodu, pravdu a spravedlnost. A že jsme ji vyhráli my, antikomunisté. Způsob, jakým mě to dopoledne přijali obyčejní Češi, svědčí o tom, že jim to připomínat nemusím.“⁸⁰

ROZDÍLY

Přes mnohé společné názory a rámcově podobnou politiku, se podstatné rozdíly mezi politikami obou státníků přece jenom vyskytly. Nejvýraznější je nejspíše rozdíl v přístupu k odborům. Zatímco pro Thatcherovou byli odboráři jedním z největších pro-

76 Dostupné z: <http://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1993-807-24-2-Rutland.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

77 HANLEY, S., c. d.

78 THATCHEROVÁ, Margaret, *Umění vládnout*, Praha 2003, s. 25.

79 Tamtéž, s. 26.

80 Tamtéž, s. 30.

tivníků a nepřátel uvnitř Británie, hluboce pohrdala „sendvičovými schůzkami“, kdy odborářští předáci probírali hospodářskou politiku s členy vlády v Downing Street číslo 10. Svedla s nimi ne jeden boj a dokázala ustát mnoho politických stávek, mezi nimi i tu nejznámější, největší a nejdůležitější stávku horníků v letech 1984 až 1985.

Naopak Klaus od začátku se snažil s odbory spolupracovat. Byl zaveden německý systém tripartitních jednání, kde spolu mluvili zástupci vlády, odborů a zaměstnavatelů. V podstatě přesně to, co Thatcherová nenáviděla. Důvod k lepšímu postavení odborů v Československu byl dvojitý. Za prvé odbory pomohly během sametové revoluce. Sice jejich role nebyla natolik klíčová jako role odborů v Polsku, ale generální stávka byla jednou ze stěžejních událostí revoluce. Za druhé země procházela velkými změnami a bolestivými reformami. Vláda se bála, že by zvyšování nezaměstnanosti, zpomalení růstu ekonomiky, pokles životní úrovně, že to všechno vyvolá sociální nepokoje. Proto se snažila pojistit si sociální smír tím, že se snažila vyjít odborům vstříc.

Nejedná se zdaleka o jediný příklad, kdy Klaus jednal jinak, než by se u zastánce svobodného trhu očekávalo. Po rozdělení československé federace Klaus hrozil, že slovenským občanům nevydá akcie českých firem nakoupených za kupony v privatizaci. Což bylo nejen porušení nedotknutelnosti osobního vlastnictví, pro někoho, kdo se zaklínal konzervatismem velký prohřešek, ale zároveň to znejistilo zahraniční investory, že se mění pravidla za pochodu. Tomáš Ježek to hodnotil velmi negativně: „Nevydání akcií na Slovensko by znamenalo porušení důvěry v respektování soukromého vlastnictví v České republice. A to by byla smrt. To by vedlo ke ztrátě prestiže nového státu, kterému byly teprve dva měsíce. Zahraniční investoři by si řekli, že Češi zahajují privatizaci znárodněním majetku cizinců, zvedli by kotvy a do české kotliny by se snad vrátili až po další světové válce.“⁸¹ Ve skutečnosti to byl Klausův pokus, jak vytvořit tlak na slovenského premiéra Mečiaru při vyjednávání o dělení majetku a ze svého nápadu během týdne po kritice ustoupil.

Další oblastí, kde se Klaus velmi lišil od Margaret Thatcherové, byla regulace nájmu. Již tato úvodní věta v Klausově článku o odmítnutí deregulovat nájemné je velmi nethatcheristická: „Způsob, jakým si člověk bydlení zajišťuje, je — jak je známo — dvojitý: buď si byt, nebo dům koupí a stane se jeho vlastníkem, nebo si jej pronajme a stane se v něm nájemníkem... Oba způsoby jsou obvyklé a rozšířené všude ve světě a nelze říci, který z nich je v tom či onom případě lepší. Nemá tudíž smysl jednostranně spoléhat na ten nebo onen způsob jako jediný možný.“⁸²

Pro Thatcherovou byl vlastní dům mnohem lepší možností než bydlení v podnájmu. Její názor by se dal vysvětlit starým anglickým rčením „můj dům, můj hrad“. Věřila, že bydlení ve vlastním buduje vztah k tomu místu, učí se o něj starat, člověk získá zodpovědnost a může se poté předat dalším generacím. To podporuje tradiční rodinu a konzervativní hodnoty.⁸³ Britská společnost s ní souhlasila. Proto její politika privatizace obecního bydlení byla tak populární.

81 HUSÁK, P., c. d., s. 237.

82 KLAUS, V., *Česká cesta...*, s. 58.

83 MOORE, Charles, *Margaret Thatcher: The Authorized Biography Volume One: Not for Turning*, London 2013, s. 469–470.

Ve svém článku poté Klaus obhajuje regulaci nájemného, neboť se podle něj jedná o oblast, kde nepůsobí tak jednoduše tržní síly, tedy je jednoduché pro majitele vyhnat cenu nájemného neúnosně vysoko.⁸⁴ Thatcherová by s ním patrně nesouhlasila, neboť to byla její vláda, která deregulovala nájemné v Británii.

Taktéž v otázce regulace mezd se jejich politika rozcházela. Ze strachu z rostoucí inflace Klausova vláda několikrát za stropovala mzdy. Paradoxně to byl hlavní prostředek boje proti inflaci labouristických vlád, který Thatcherová odmítla. Její vlády bojovali proti inflaci pouze kontrolováním toku peněz, čili rozpočtovou politikou a netisknutím peněz nových.

Klaus se k těmto kroků zřejmě uchýlil, aby nevyvolával příliš velké otřesy v již tak zkoušené ekonomice. To jsou důvody, proč je Klaus považován za mnohem většího pragmatika než Thatcherová. Americký politolog Peter Rutland napsal: „Premiér Václav Klaus je široce uznáván jako architekt nejortodoxnější thatcheristické odpovědi na výzvu [hospodářské — pozn. O. Š.] transformace. Klausův neoliberální program přesto dluží mnohem více české politické kultuře než si jeho kritici i stoupenci většinou uvědomují. Přes opatrně kultivovaný obraz monetaristického zápalu, ve skutečnosti Václav Klaus je mnohem více pragmatik než ideolog. Klaus rád používá rétoriku neoliberalismu, zatímco ve skutečnosti provádí mnohem jemnější hospodářskou politiku, která zachovává sociální harmonii.“⁸⁵

Thatcherová byla nepochybně méně kompromisní ve své praktické politice než Klaus. I ona však dokázala volit pragmatické kroky, pokud cítila, že by v přímé konfrontaci nevyhrála. Například možnost velké hornické stávky se vyskytla již v jejím prvním volebním období. Britská vláda se však tehdy necítila připravena a radši ustoupila. Do konfrontace šla, až když si byla jistá, že může vyhrát.

Podobně byla ochotna jednat s Michalem Gorbačovem, přestože byla zarytým nepřitelem sovětského režimu, neboť jak řekla tisku, „Mám ráda pana Gorbačova. Můžeme spolu jednat.“⁸⁶

Například ostře stála za britskými zájmy v době sporu o nový sovětský plynovod budovaný z části za účasti britských firem, proti kterému protestovali Američané.⁸⁷ Taktéž kritizovala prezidenta Reagana kvůli americké invazi na ostrov Grenada, který byl součástí *Commonwealthu*, a Britové na něm měli své zájmy.⁸⁸

Každý politik, pokud chce uspět, musí být částečně pragmatický a umět dělat kompromisy, takže není divu, že jak Klaus, tak Thatcherová uměli ze svých pozic ustoupit. Jistý rozdíl tu přece jenom je. Thatcherová, když se uchýlila k pragmatismu, bojovala za britské státní zájmy, nebo pokud šlo o domácí politiku, ustoupila pouze dočasně, aby se pustila do konfrontace ve chvíli, kdy cítila, že je dost silná.

Klausův pragmatismus býval permanentní, táhnoucí se po celé jeho volební období. Spíše než Klausovou umírněností to bylo způsobeno nestabilitou polistopado-

84 KLAUS, V., Česká cesta..., s. 58.

85 Dostupné z: <https://www.ucis.pitt.edu/nceeer/1993-807-24-2-Rutland.pdf> [cit. 7. 2. 2017].

86 Dostupné z: <http://www.margarethatcher.org/document/105592> [cit. 14. 2. 2017].

87 THATCHEROVÁ, M., Roky..., s. 178.

88 Tamtéž, s. 230.

vého Československa. Špatná ekonomická situace a velká očekávání obyvatelstva na zlepšení životní úrovně znamenala, že Klausovi vlády musely postupovat opatrně a tedy ekonomické reformy nemohly jít ještě hlouběji. Již i tak šok z liberalizace obchodu byl velký.

ZÁVĚR

Nelze upřít, že politika Margaret Thatcherové a Václava Klause byla do velké míry podobná. Oba zahájili rozsáhlý proces deregulace, privatizace. Antikomunismus, důraz na konzervativní hodnoty. Oba byli nedílnými tvářemi svých ideologií.

Je otázkou, do jaké míry thatcherismus inspiroval klausismus. Klaus během komunistického režimu studoval liberální ekonomy, jako byl Milton Freidman a Friedrich Hayek, a taktéž klasické ekonomy jako Adam Smith či David Ricardo. Klaus a jemu blízcí spolupracovníci tedy došli k podobným závěrům nezávisle na Thatcherové a jejím týmu. Přesto je nezpochybnitelné, že jakýsi přímý vliv zde existoval.

Britská Konzervativní strana byla přímou inspirací pro Klausovu Občanskou demokratickou stranu, která se nakonec nejmenovala Konzervativní, jen pouze díky tomu, že strana s tímto názvem již byla zaregistrována. Přesto její fungování, politika a ideologie byly českou verzí britských toryů.

Taktéž, co se týče privatizace, tak zkušenosti Velké Británie byly často zmiňovány. Velká Británie vyslala i experty, aby s přípravou privatizace pomohli. Nakonec se československá zkušenost velmi lišila. Cílem československé privatizace nebylo udělat ze ztrátových podniků rentabilní, tak jako v Británii, ale vytvořit svobodný trh, který téměř neexistoval. Kvůli tomu nešlo postupovat obvyklými cestami a přistoupilo se k nápadu kuponové privatizace, která umožňovala převedení velkého množství majetku do soukromých rukou v relativně krátké době. V tomto byl československý projekt mnohem ambicióznější než cokoliv, co se odehrávalo v Británii a zkušenosti byly do určité míry nepřenositelné.

Československá, respektive česká ekonomická reforma však není bez přímé britské stopy. Británie poskytla peníze, experty a poradce na pomoc zavedení tržního hospodářství. Československo navštívila samotná Thatcherová, princ Charles a další vysocí britští představitelé. Na ministerstvu financí působila trojice firem *Ernst and Young*, *Denton* a *Schroeders*. Britové pořádali konference a přednášky pro nové československé podnikatele. Čeští představitelé však shodně tvrdí, že rámec ekonomické transformace byl plánován pouze Čechy, cizinci pomáhali s dílčími úkoly a jejich pomoc nelze přeceňovat. Nakolik je tento obrázek pravdivý, byla hospodářská reforma opravdu čistě československý projekt, nebo jestli v něm hráli velkou roli zahraniční poradci, včetně Britů, nevíme. Nejspíše se dozvíme, až po otevření archivů.

Nelze však upřít, že mezi Klausem a Thatcherovou vzniklo přátelství a úcta, která přetrvala až do konce jejího života. Thatcherová označovala Klause za jejího „nejoblíbenějšího politika z postkomunistických zemí“ a Klaus byl čestným hostem na jejím pohřbu.

Taktéž mezi obyčejnými Čechy byla nejen Thatcherová, ale celá Británie velmi populární. Své osobní popularitě v Československu vděčila Thatcherová své principiální

kritice sovětského bloku. V ulicích ji mávaly davy a sama si své návštěvy Prahy vždy pochvalovala. Politické nekrology v českých novinách poté, co odstoupila z funkce, byly veskrze pozitivní. I *Rudé právo* dokázalo ocenit některé aspekty její osobnosti a politiky. Spojené království se těšilo velké pozornosti Čechoslováků. Noviny přinášeli časté články o životě ve Velké Británii a počty návštěvníků, brigádníků a studentů rozhodnutých navštívit Anglii byly obrovské.

Nepochybně však mezi thatcherismem a klausismem existovaly rozdíly. Klaus se kvůli situaci, v jaké se Československo nacházelo, musel chovat mnohem pragmatictější, než jak by se na thatcheristu „slušelo a patřilo“. Ponechal regulaci nájemného, několikrát se uchýlil k regulaci mezd, zavedl tripartitní jednání za účasti odborů, věc, kterou Thatcherová nenáviděla a v Británii zrušila. Thatcherová taktéž dokázala být pragmatická, pokud to situace vyžadovala, ale do mnohem menší míry než Klaus a často pouze dočasně.

Thatcherismus a klausismus mají dozajista mnoho společných znaků a myšlenek. Je to do velké míry díky tomu, že vycházejí ze stejných základů. Thatcherismus a britský konzervatismus taktéž nepochybně přímo ovlivnil československou pravici a ekonomickou politiku, do jak velké míry, se však nejspíše dozvíme až po otevření archivů. Přes blízkost ideologií praktické provádění politiky se často lišilo.

ABSTRAKT

„NAPÁJENÍ ZE STEJNÉHO ZDROJE“

THATCHERISMUS A ČESKOSLOVENSKO PO SAMETOVÉ REVOLUCI

Názory a politika britské premiérky Margaret Thatcherové, jež vešly ve známost jako thatcherismus, našly odezvu v čerstvě demokratickém Československu. Za její principiální kritiku sovětského bloku si jí vážila i demokratická levice, avšak československá, respektive česká, pravice se přímo inspirovala jejím programem. Pod vedením ministra financí a poté premiéra Václava Klause se Československo pustilo do nejradikálnější ekonomické reformy ze všech postkomunistických zemí. Britský konzervatismus inspiroval českou pravici, částečně nepřímou, díky tomu, že čeští politici četli podobné konzervativní myslitele a ekonomy jako lidé kolem Thatcherové, avšak je tu i přímá inspirace. Českoslovenští představitelé pozorně studovali britskou privatizaci. Britové poskytli poradenství, peníze a pořádali konference, vše aby umožnili hladký průběh reformy. Výsledkem byl jasný otisk thatcherismu na československé ekonomické reformě a na nově vzniklé české pravici.

KLÍČOVÁ SLOVA

Thatcherismus; Margaret Thatcherová; Václav Klaus; Británie; Československo; hospodářská reforma; sametová revoluce; privatizace; pravice

ABSTRACT

The views and policies of the British Prime Minister Margaret Thatcher, which became known as Thatcherism, were mirrored in the newly democratic Czechoslovakia. Democratic left respected her for the principled critique of the Soviet bloc, but it was the Czechoslovak, or more accurately Czech right, which was directly inspired by her programme. Under the leadership of the Finance Minister and later Prime Minister Václav Klaus Czechoslovakia undertook the most radical economic reform of all post-communist countries. British conservatism inspired the Czech right, partly indirectly, as the Czech politician read similar conservative thinkers and economists as the people surrounding

Thatcher, but there is also direct inspiration. Czechoslovak officials closely studied British privatisation. The British provided advisers, money and organised conferences, all to achieve a smooth reform process. The result was a clear imprint of Thatcherism on the Czechoslovak economic reform and on the newly constituted Czech right.

KEYWORDS

Thatcherism; Margaret Thatcher; Václav Klaus; Britain; Czechoslovakia; economic reform; Velvet Revolution; privatisation; the right

Ondřej Šmigol

Institute of World History, Faculty of Arts, Charles University
o.smigol@gmail.com

